

Заборона політичних партій як складник концепції войовничої демократії: практика ЄСПЛ та український досвід

Батан Ю. Д.

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного права
Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-4924-2054
batan@onu.edu.ua*

Шевченко Ю. О.

*студентка судово-адміністративного факультету
Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2930-5647
juli300300@gmail.com*

Ключові слова: *войовнича демократія, озброєна демократія, громадянське суспільство, політична партія, заборона політичних партій, свобода об'єднань, практика Європейського суду з прав людини, порівняльне конституційне право.*

Статтю присвячено концепції войовничої демократії та забороні політичних партій як її структурного елементу. Ідеї войовничої демократії в наднаціональному праві можна простежити у практиці Європейського суду з прав людини. Від перших справ про розпуск політичних партій Європейський суд з прав людини тлумачив межі політичних партій у термінах концепції войовничої демократії. Зокрема, ЄСПЛ застосував основні положення концепції для обґрунтування свого рішення про розпуск політичної партії у справі “Yazar et al v. Turkey”. Справи про заборону політичних партій у практиці ЄСПЛ, залежно від підстави заборони, класифіковано на такі групи: діяльність партій засновано на релігійному підґрунті (“Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey”); політичні організації використовували насильницькі методи або були афілійовані з терористичними організаціями (“Herri Batasuna v. Spain”); політичні партії пропагували тоталітарну ідеологію (“KPD v. Germany”); створення партій з фіктивними цілями (“Loftus v Attorney General”); політичні організації пропагували ідеї виокремлення чи отримання автономії для певних національних меншин (“United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey”). Згаданою концепцією можна пояснити ухвалення 3 травня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», який у ЗМІ названо законом про заборону проросійських партій. Цей Закон визначив нові критерії для обмеження свободи об'єднання в політичні партії та вніс зміни до відповідного Закону «Про політичні партії в Україні». Ці зміни стосуються войовничої демократії, тому що діяльність таких партій є прямою загрозою для функціонування демократичного суспільства через підконтрольність іншій державі, яка хоче ескалувати територію України; значна кількість таких партій та голоси «проти» депутатів, що сповідують ідеї сепаратизму, можуть зупинити процеси голосування за нові закони, які мають велике значення; така заборона може привести до очищення законодавчої влади та оновлення її новими патріотично налаштованими особистостями; попри обмеження засадничої для демократії свободи об'єднань, політичний режим залишається демократичним і держава

не зловживає цією концепцією під час ухвалення судами відповідних рішень. Натомість залишається питання такого зловживання під час ухвалення рішень главою держави та Радою національної безпеки і оборони. Доречною та пропорційною є потреба ухвалення рішень із такими наслідками винятково судами як найбільш незалежними від «політичних посад» органами.

Prohibition of political parties as a component of the concept of militant democracy: ECHR's practice and Ukrainian experience

Batan Yu. D.

*Candidate of Law,
Assistant Professor at the Department of Constitutional Law
National University "Odesa Law Academy"
Fontanska Doroha str., 23, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4924-2054
batan@onua.edu.ua*

Shevchenko Yu. O.

*Student of the Faculty of Judiciary and Administration
National University "Odesa Law Academy"
Fontanska Doroha str., 23, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2930-5647
juli300300@gmail.com*

Key words: *militant democracy, civil society, political party, prohibition of political parties, freedom of association, practice of the European Court of Human Rights, comparative constitutional law.*

The article is devoted to the concept of militant democracy and the prohibition of political parties as its structural element. The ideas of militant democracy in supranational law can be traced in the practice of the European Court of Human Rights. Since the first cases of the dissolution of political parties, the European Court of Human Rights has interpreted the boundaries of political parties in terms of the concept of militant democracy. In particular, the ECHR applied the main points of the concept to substantiate its decision about dissolution of the political party in the case of "Yazar et al. Turkey". Cases related to the prohibition of political parties in ECHR practice, depending on the reason for the ban, are classified into the following groups: the activities of parties are based on the religious background ("Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey"); political organizations used violent methods or were affiliated with terrorist organizations ("Herri Batasuna v. Spain"); political parties promoted totalitarian ideology ("KPD v. Germany"); creation of parties for fictitious purposes ("Loftus v. Attorney General"); political organizations promoted the idea of allocating or gaining autonomy for certain national minorities ("United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey"). The adoption on May 3, 2022 of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Prohibition of Political Parties", which in the media is called the law on the prohibition of pro-Russian parties, can be explained by above concept. This Law defined new criteria for limiting freedom of association in political parties and amended the relevant Law "On Political Parties in Ukraine". These changes relate to militant democracy because the activities of such parties are the direct threat to the functioning of a democratic society due to the control of another state that wants to escalate the territory of Ukraine; a significant number of such parties and votes "against" from deputies who practice the ideas of separatism, can stop

the voting processes for new laws that are important; such a ban can lead to the purification of the legislative branch and its renewal by new patriotic personalities; despite the limitations of the fundamental for democracy freedom of association, the political regime remains democratic and the state does not abuse this concept when making appropriate decisions by courts. Instead, the issue of such abuse in decision-making by the head of state and the National Security and Defense Council is remained. The need for decision-making with such consequences solely by courts as the most independent of “political offices” bodies is appropriate and proportionate.

Постановка проблеми. Законодавча влада є однією з трьох гілок державної влади, з огляду на що вона має визначальну роль у процесі державотворення та змін у нашому суспільстві як загалом, так і в умовах воєнного стану. Задля участі в законодавчому органі та представництва інтересів суспільства функціонують політичні партії. Вирішуючи питання про їхню заборону або зупинення діяльності, частина науковців і практиків пропонує застосовувати концепцію *militant democracy* (демократії воєвничої, або озброєної, або здатної себе захистити, або мілітарної).

Передусім слід зазначити, що означає концепція воєвничої демократії. Під нею варто розуміти таку ідею, яка має на меті боротьбу проти зловживання демократією, радикальних політичних партій і тероризму.

Оформлення цієї концепції відбулось у 1937 році після публікації знакової праці Карла Лоевенштайна, німецького філософа та вченого з конституційного права. Він визначив три такі основні фактори, які загрожують демократії:

- демократія вразлива через внутрішню структуру, яка побудована на компромісі;
- народовладдя дає конституційні свободи навіть своїм найзапеклішим ворогам; з огляду на це свобода слова та асоціацій дає можливість поширювати антидемократичну пропаганду та мати такі цілі;
- вона дає змогу тим об’єднанням, які вороже ставляться до демократичних стандартів, зруйнувати демократичний лад після здобуття влади» [1, с. 228–241].

Отже, демократія має полишити своє нейтральне ставлення до таких антидемократичних партій та протидіяти тим партіям, що загрожують її існуванню. Щодо функціонального розуміння цієї концепції, то вона може бути визначена «як перелік процедур для визнання політичних партій, чий програмні цілі не відповідають основоположним принципам демократії або які відкрито виступають за їхнє знищення – незаконними» [1, с. 228–241].

Актуальність тематики зумовлено ухваленням і набуттям чинності 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Укра-

їни щодо заборони політичних партій»; активізацією судових процесів щодо заборони політичних партій із травня до серпня 2022 р. в Україні; активним зверненням до тематики воєвничої демократії та її досліджень у Європі та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення досліджуваної проблематики не є новим для вітчизняної науки. Передусім слід відзначити статтю Б. Бернацького щодо національних і європейських стандартів стосовно заборони політичних партій [12] і статтю О. Коцюруби про вплив держави на політичні партії крізь призму агресії Російської Федерації проти України [13].

У статті використано матеріали лекції Ю. Батана [10], презентацію М. Зіверт [9], а також доповідь Ю. Шевченко, опубліковану в матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції [11]. Також автори висловлюють вдячність М. Зіверт за ідейне натхнення та А. Гуменюк за допомогу в оформленні.

Не вирішені раніше проблеми. У науковій літературі нині бракує уваги зазначеному Закону, а також судовим рішенням щодо заборони політичних партій.

Метою статті є висвітлення заборони політичних партій як складника воєвничої демократії у контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Ідеї воєвничої демократії в наднаціональному праві простежено у практиці Європейського суду з прав людини. Від перших справ про розпуск партії ЄСПЛ тлумачив межі діяльності політичних партій у термінах концепції воєвничої демократії. Зокрема, він застосував основні положення концепції для обґрунтування свого рішення про розпуск політичної партії: засоби, які використовуються політичними силами для досягнення своїх цілей, мають бути цілком мирними; цілі партії, процес досягнення цілей та результат повинні відповідати основним принципам демократії [2].

Справи про заборону партій у практиці ЄСПЛ можна поділити на такі групи.

1. Діяльність партій засновано на релігійному підґрунті. Наприклад, справа “Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey”, у якій

«юрист обвинувачення проти Партії добробуту посилався на різні письмові документи та усні декларації лідерів і членів організації, які, на його думку, свідчили про наявність у партії певних програмних цілей, як-то: запровадження шариатського права та встановлення теократичного режиму в державі <...> Суд зазначив, що застосовані до заявників санкції відповідають об'єктивній соціальній потребі захисту демократичного суспільства» [3].

2. Політичні організації використовували насильницькі методи або були афілійовані з терористичними організаціями. Прикладом є справа “Herri Batasuna v. Spain” 2009 р., у рішенні щодо якої Суд дійшов такого висновку: «національні органи влади мали в своєму розпорядженні значні докази та час, необхідний, щоб сформувати висновок, що ці виборчі групи бажають продовжувати діяльність політичних партій, які раніше були визнані незаконними. Верховний суд ґрунтувався на елементах, які не стосуються маніфестів спірних угруповань, і, крім того, влада прийняла рішення заборонити окремим кандидатам після розгляду в змагальному провадженні, під час якого угруповання мали змогу подати зауваження, а національні суди встановили однозначний зв'язок із політичними партіями, які були визнані незаконними» [4].

3. Політичні партії пропагували тоталітарну ідеологію. Скажімо, справа “KPD v. Germany” 1957 р. У 1952 р. уряд Німеччини подав петицію про заборону Комуністичної партії, тому що революційна практика партії означала «порушення або скасування основного ліберально-демократичного порядку у Федеративній Республіці». Після слухань Федеральний конституційний суд 1956 р. постановив розпустити партію та конфіскувати її активи, а також заборонив створення замінних організацій. Комісія послалась на ст. 17 Європейської конвенції з прав людини (ніхто не може використовувати права, гарантовані Конвенцією, щоб домагатися скасування інших прав) і не знайшла потреби розглядати справу щодо ст. ст. 9, 10, 11. ЄСПЛ визнав апеляцію неприйнятною, в такий спосіб залишивши без змін заборону партії на тій підставі, що диктатура пролетаріату, яку пропагує комуністична доктрина задля встановлення режиму, є «несумісною з Конвенцією, оскільки включає знищення багатьох прав і свобод, закріплених у ній». Як наслідок, проведення диктатури несумісне з Конвенцією, навіть якщо здійснюється конституційними методами [5].

4. Створення партій із фіктивними цілями. Наприклад, справа “Loftus v Attorney General” 1979 р. Заявник у цій справі скаржився на відмову у реєстрації його партії “Christian Democratic Party” через те, що організація розташована лише

в Дубліні і не була «справжньою партією, утвореною для участі у виборах». Верховний суд Ірландії відхилив позов, тому що у партії був відсутній легко впізнаваний імідж, до складу якого входить статут (із зазначеними цілями та намірами), а також відсутній рівень організації складу учасників партії [6].

5. Політичні організації пропагували ідеї виокремлення чи отримання автономії для певних національних меншин. Наприклад, справа “United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey” 1998 р. Генеральний прокурор порушив у Конституційному суді справу про припинення діяльності Об'єднаної комуністичної партії, яку він обвинувачував у спробі встановити домінування одного соціального класу щодо інших; проголошенні себе спадкоємцем політичної партії, яку заборонено, у незаконному включенні в назву партії слова «комуністична», а також у посяганні на територіальну цілісність держави. Обґрунтовуючи обвинувачення, прокурор посилався на певні пункти програми ОКП. 16 липня 1991 р. Конституційний суд постановив заборонити діяльність ОКП. Крім того, п. Ніхата Саргін та п. Набі Ягчі позбавлені права займати такі ж пости в інших політичних організаціях [7]. Заявники відстоювали думку про те, що факт заборони діяльності ОКП та позбавлення права лідерів партії обіймати такі ж посади в будь-яких інших політичних партіях порушив їхнє право на свободу асоціації з іншими людьми (ст. 11 Конвенції) [7]. На думку Суду, «такі суворі заходи, як негайна та постійна заборона ОКП ще до того, як партія розпочала свою діяльність, та заборона її керівникам обіймати відповідальні політичні посади, не відповідали цілі, заради якої їх було вжито, тому не були необхідними у демократичному суспільстві» [7].

Отже, під час розгляду наведених справ було застосовано ст. 11 (свобода асоціацій та зборів) і ст. 17 (заборона зловживання правами) Конвенції.

Концепцію «войовничої демократії» виражено також у нашій державі, зокрема на конституційному рівні (ст. 37 Конституції України). Отже, логічно, що ухвалений 3 травня 2022 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», який у ЗМІ називають законом про заборону проросійських партій, є складником такої концепції. У результаті підписання Закону з'явилися нові критерії для обмеження права на участь у партіях і внесено зміни до Закону «Про політичні партії в Україні», ст. 5 якого відтоді заборонила «утворення і діяльність об'єднань, цілі або дії яких спрямовані на виправдовування або визнання правомірною агресії російської федерації проти України, у тому числі глорифікацію осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію

проти України». Які зміни відбулись у нашому суспільстві за наслідками цього Закону? Чи дійсно партії почали забороняти та як це працює?

Цікавий факт, що до 2014 р. в Україні офіційно не було заборонено жодної партії, попри їхні політичні та загалом моральні й соціально-економічні погляди, які іноді не вписувались у стандарти сучасного суспільства. Після Революції Гідності така практика змінилася. Першими забороненими партіями стали 2014 р. «Руський блок» та «Руська єдність» через їхні заклики до знищення територіальної цілісності нашої країни та повалення конституційного ладу.

Наступним кроком до вирішення проблеми створення та функціонування партій, дії яких спрямовані на знищення української ідентичності, було ухвалення 2015 р. Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» з превентивною метою (запобігання повторенням злочинів згаданих однойменних режимів, загрози незалежності, територіальній цілісності та етнічній дискримінації). Пізніше внесено зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні» (до ст. 5 додано норму про заборону утворення та діяльності партій, якщо цілі або дії спрямовано на пропаганду цих режимів).

У результаті цього припинено роботу ще двох партій (Комуністичної партії України (оновленої) та Комуністичної партії робітників і селян). Конституційний суд України ухвалив 16 липня 2019 р. рішення у справі щодо конституційності згаданого Закону «Про засудження...» та дійшов висновку, що пропаганда цих режимів є запереченням конституційних принципів і демократичних цінностей, захист яких є обов'язком усіх органів державної влади, а Закон є конституційним.

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну розпочався об'єктивно новий процес заборони політичних угруповань.

Початковим етапом було неоднозначне рішення Ради національної безпеки та оборони «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» від 18 березня 2022 р., яке на період воєнного стану зупиняло будь-яку діяльність одинадцяти політичних партій. Його було введено в дію Указом Президента України № 153/2022.

У нашій країні з початку повномасштабного вторгнення діє правовий режим воєнного стану. Відповідно до п. 9 ст. 8 однойменного Закону, влада має право порушувати питання про заборону діяльності партій у деяких випадках. Положення щодо заборони політичних партій і процедуру висвітлено у Законі України «Про політичні партії в Україні». Зокрема, встановлено, що діяльність політичної партії може бути заборонено

лише за рішенням суду за адміністративним позовом Міністерства юстиції України.

У травні 2022 р. парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», згідно з яким зміни внесено також до розділу VII «Перехідні положення» Кодексу адміністративного судочинства України, у якому передбачено, що «в умовах воєнного стану адміністративні справи про заборону політичної партії як суду першої інстанції підсудні апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Львів». Як наслідок, розгляд усіх справ підпорядковано Восьмому апеляційному адміністративному суду разом із усіма іншими позовами щодо деактивації політичних партій, поданими до внесення цих законодавчих змін.

Перші провадження про заборону політичних партій було відкрито 23 травня 2022 р. Цікавим фактом є те, що в один день для 11 політичних сил. Третьою стороною без окремих позивних вимог була Служба безпеки України, яка готувала основну доказову базу в усіх 16 справах. Під час першого судового процесу вимоги обвинувачення були задоволені частково, а саме стосовно заборони діяльності партії та передачі у власність держави її коштів, інших активів, обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень (такі вимоги були застосовані й до наступних 15 судових проваджень). У задоволенні третьої вимоги – про утворення ліквідаційної комісії – було відмовлено, адже не було сформовано склад і зазначені члени такої організації, тому для подальших процесів Міністерство юстиції України вже не використовувало таке звернення [8].

На завершення варто звернути увагу на те, що рішення, які забороняють діяльність політичних партій, не мають функції притягнення до відповідальності керівництва або інших членів забороненої організації у зв'язку з їхніми проросійськими та антидемократичними поглядами, тобто депутати не понесуть жодної відповідальності, а вже через декілька років зможуть бути обрані до Верховної Ради України під іншим політичним гаслом та від іншої партії. Це покладає відповідальність щодо прийнятих рішень на народ, який має самостійно оцінювати та ухвалювати зважене рішення щодо свого майбутнього.

Висновки. Які складники войовничої демократії наявні в цих змінах? По-перше, діяльність таких партій є прямою загрозою для функціонування демократичного суспільства через підконтрольність іншій державі, яка хоче ескалувати територію України. По-друге, значна кількість таких партій та голоси «проти» депутатів, що сповідують ідеї сепаратизму, можуть зупинити про-

цеси голосування за нові закони, які мають велике значення. По-третє, така заборона може привести до очищення законодавчої влади та оновлення її новими патріотично налаштованими особистостями. По-четверте, попри обмеження засадничої для демократії свободи об'єднань, політичний режим залишається демократичним і держава не зловживає цією концепцією під час ухвалення судами відповідних рішень. Натомість залишається питання такого зловживання під час ухва-

лення рішень главою держави та Радою національної безпеки і оборони. Доречною та пропорційною є потреба ухвалення рішень із такими наслідками винятково судами як найбільш незалежними від «політичних посад» органами.

Отже, заборона проросійських партій є складником войовничої демократії, за допомогою якого можна стабілізувати суспільство у складний час і отримати методи превентивного контролю щодо створення нових маніпулятивних структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cliteur P.B., Rijpkema B.R. The Foundations of Militant Democracy. *The State of Exception and Militant Democracy in a Time of Terror* / M.G. Ellian (ed.). Dordrecht : Republic of Letters Publishing, 2012. P. 227–272.
2. Yazar et al v. Turkey. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60416> (дата звернення: 11.09.2022).
3. Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_046 (дата звернення: 11.09.2022).
4. Herri Batasuna v. Spain. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-2788701-3051349&filename=003-27887013051349.pdf> (дата звернення: 11.09.2022).
5. KPD v. Germany. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110191> (дата звернення: 11.09.2022).
6. Forde M., Leonard D. Constitutional Law of Ireland. 3d edition. Dublin : Bloomsbury professional, 2013. 600 p.
7. United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9416> (дата звернення: 11.09.2022).
8. Як львівський суд забороняв проросійські політичні партії. Аналіз 16 судових процесів. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/partii/24260-iak-lvivskii-sud-zaboroniav-prorosiiski-politichni-partiui-analiz-16-sudovikh-protsesiv> (дата звернення: 11.09.2022).
9. Зіверт М. Озброєна демократія : презентація на Школі Перемоги. URL: https://www.canva.com/design/DAFB67pI_Aw/hMOitiroICSHkuDr9b2Exw/view (дата звернення: 11.09.2022).
10. Батан Ю. Лекція № 1. Войовнича демократія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=e6IgZ13QeZU> (дата звернення: 11.09.2022).
11. Шевченко Ю. Заборона політичних партій як складник концепції войовничої демократії. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Батан, В. Кучерявенко, Л. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Аракеяна, К. Спасової. Одеса : Фенікс, 2022. С. 57–59.
12. Бернацький Б. Національні та європейські стандарти щодо заборони політичних партій. *Український часопис конституційного права*. 2018. Вип. 4. С. 122–131.
13. Коцюруба О. Вплив держави на політичні партії: погляд крізь призму агресії Російської Федерації проти України. *Український часопис конституційного права*. 2022. Вип. 2. С. 23–42.

REFERENCES

1. Cliteur P.B., Rijpkema B.R. (2012). The Foundations of Militant Democracy. In M.G. Ellian (Ed.), *The State of Exception and Militant Democracy in a Time of Terror* (pp. 227–272). Dordrecht : Republic of Letters Publishing.
2. Yazar et al v. Turkey (2002). Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60416>
3. Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey (2001). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_046
4. Herri Batasuna v. Spain (2009). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-2788701-3051349&filename=003-27887013051349.pdf>
5. KPD v. Germany (1957). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110191>
6. Forde M., Leonard D. (2013). Constitutional Law of Ireland (3d edition). Dublin : Bloomsbury professional.
7. United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey (1998). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9416>
8. Iak lvivskiyi sud zaboroniav prorosiiski politychni partii. Analiz 16 sudovykh protsesiv (2022). Retrieved from: <https://www.oporaua.org/news/vybory/partii/24260-iak-lvivskii-sud-zaboroniav-prorosiiski-politichni-partiui-analiz-16-sudovikh-protsesiv>

9. Zivert M. Ozbroiена demokratiia : prezentatsiia na Shkoli Peremohy. Retrieved from: https://www.canva.com/design/DAFB67pI_Aw/hMOitirolCSHkuDr9b2Exw/view
10. Batan Yu. Lektsiia № 1. Voiovnycha demokratiia. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=e6IgZ13QeZU>
11. Shevchenko Yu. (2022). *Zaborona politychnykh partii yak skladnyk kontseptsii voiovnychoi demokrati.* (pp. 57–59). Materialy Vseukr. nauk. konf. molodykh vchenykh “Ukrainske suspilstvo v umovakh voiennoho stanu: suchasni vyklyky ta napriamky rozvytku”. Odesa : Feniks.
12. Bernatskyi B. (2018). Natsionalni ta yevropeiski standarty shchodo zaborony politychnykh partii. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, 4, 122–131.
13. Kotsiuruba O. (2022). Vplyv derzhavy na politychni partii: pohliad kriz pryzmu ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, 2, 23–42.